

הרב אוריאל בנר

מצות ביקור חולים – הגדרת "חולה"

ראשי פרקים:

- א. מבוא
- ב. בין ביקור חולים לגמילות חסדים
- ג. הגדרת חולה לפי צרכיו
- ד. הגדרות אוביקטיביות של חולה
- ה. שיטת המהר"ל
- ו. ביקור חולה נפש
- ז. ביקור חולה במחלה מדבקת

א. מבוא

הברייתא מונה את מצות ביקור חולים בין המצוות שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. יש צורך לברר מהי הגדרת חולה שקיימת לגבי מצות ביקור חולים.

במבט ראשון היה מקום לומר שאין לכך הגדרה מדויקת וזאת אם נאמר שביקור חולים אינה מצווה בפני עצמה אלא דוגמא ופרט במצות גמילות חסדים. כך אפשר ללמוד מדברי הגמרא בבבא מציעא¹:

"תני רב יוסף 'והודעת להם' זה בית חייהם; 'את הדרך' זאת גמילות חסדים; 'ילכו' זה ביקור חולים; 'בה' זו קבורה וכו'. אמר מר: ילכו זה ביקור חולים. היינו גמילות חסדים! לא נצרכה אלא לכן גילו. דאמר מר, בן גילו נוטל אחד מששים מחוליו".

ומדברי הגמרא נראה שאין צורך לדרשה מיוחדת לביקור חולים אלא כדי לחדש את הדין של "בן גילו". אך עצם המצווה כלולה ונלמדת מגמילות חסדים. ולפי"ז היה נראה לומר שכשם שבגמילות חסדים מסתבר שכל הזקוק לחסד מכל סוג שהוא – יש לגביו את המצווה, כך כל אדם שזקוק לעזרה או חסד הקשורים לענייני רפואה – תהיה לגביו מצות ביקור חולים. וכך נראה מדברי ערוך השולחן² (לגבי הגדרת ביקור חולים אם כי הוא לא התייחס לנדוננו) "ביקור חולים... היא בכלל גמילות חסדים³ וזהו שאמרה תורה 'והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה'". אבל כבר העיר ע"ז בקונטרס

1. ל, ב.
2. יו"ד של"ה ב'
3. ב"מ שם.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

רמת רחל⁴: "אמנם הגמרא בב"מ שם שואלת היינו גמילות חסדים אבל כפי מה שמתרצת לא נצרכה אלא לבן גילו... יש כבר לפי זה מקום לפרש דמכיון שכן דמבעי ליה ליזל אפילו כבן גילו... מה שלא מצינו בכזאת בגמילות חסדים, א"כ משמע שהיא גם מצוה מיוחדת. ואמנם מצינו להבה"ג בהקדמתו ולהר"ש בן גבירול באזהרות ועוד, דקחשבי למצות ביקור חולים למצוה מיוחדת בין התרי"ג מצוות". וכך מוכיח שם אף מדברי השאלות, הרמב"ם ומספר לשון חכמים⁵.

ב. בין ביקור חולים לגמילות חסדים

אם כן שומה עלינו להגדיר את החולה שלגביו נאמרה מצות ביקור חולים. שהרי אם זו מצוה בפני עצמה מסתבר יותר שיש לה גדרים מדויקים. אם ישאל השואל מאי נפקא-מינא בהגדרה זו, והרי אף אם אדם לא נכלל כמצות ביקור חולים הרי הוא נכלל בגמילות חסדים וא"כ כל הזקוק לעזרה כלשהי יש מצוה לסייע לו. אך נראה שמלבד הצורך בהגדרת חולה אף אם לכאורה אין ממש נפקא-מינה למעשה, יש בכל זאת כמה נפ"מ:

א. ברמב"ן בתורת האדם ובטוש"ע⁶ מבואר שחלק עיקרי במצות ביקור חולים הוא תפילה על החולה, ואפשר שזה שייך רק בחולה. אך אדם הזקוק לעזרה, אף אם היא כזו שיש לה קשר כלשהו למצבו הרפואי אך אינו מוגדר כחולה לעניין ביקור חולים – אפשר שאין חובה להתפלל עליו.

ב. כמו כן יש לדון על מה שכתב הרדב"ז⁷ דהרמב"ם הכריע שם "שנחמת אבלים קודם לביקור חולים, שניחום אבלים גמילות חסד עם החיים ועם המתים". והרדב"ז כתב "אם לא שאמרה רבינו הייתי אומר איפכא דביקור חולים קודם שיש בו 'כאילו' שופך דמים". דאמר רב דימי כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, ונחמת אבלים לית ביה חד מהני".

4. בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה.

5. ואין זה קשור לשאלה האם זו מצוה דאורייתא כדעת הבה"ג או לא, כי בכל אופן יש לדון אם זו מצוה עצמאית או לא. נאגב עסקנו בגמ' הנ"ל בב"מ נזכיר שיש לתמוה לכאורה על הרמב"ם שכתב בפ"ד מהלכות אבל ה"ד: "ודכל המבקר את החולה כאילו נטל חלק מחוליו והקל מעליו", ומלבד שהשמיט "בן גילו" פרש את הגמ' שלא כנטילת חולי ממש אלא "כאילו". ובדומה לזה מצינו במאירי נדרים לט, ב, "דרך הערה אמרו כל המבקר את החולה כאילו נטל אחד משישים מחוליו. ובבני גילו ר"ל שפקורם ע"ב עליו שמצד הנאתו מהם חוליו מיקל".

ולפי פירושם לא הבנתי מה החידוש שבבן גילו שבשכילו יש לימוד מיוחד לביקור חולים שהרי בפשטות הכוונה שלמרות שבן גילו ניזוק – בכל זאת צריך לבקר. ואילו לדירם לא מדובר בנוק גופני כלל].

6. יו"ד של"ה.

7. בפ"ד מהלכות אבל ה"ו.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

והמדריך בלשון הרדב"ז יראה שאין כוונתו לומר שיש מצבים קיצוניים שבהם ביקור חולים קודם אלא "דביקור חולים קודם שיש בו כאילו שופך וכו'" כלומר כל ביקור חולים קודם, כיון שיש בענינו נגיעה לשפיכת דמים.⁸

ולפי"ז מי שמוגדר כחולה וחלה עליו מצות ביקור חולים – יקדם ביקורו לניחום אבלים. אך מי שלא יכנס להגדרת חולה אף אם זקוק לעזרה כמובנים שונים וחלקם קשורים לענייני רפואה – לשיטת הרדב"ז לא יהיה בו דין קדימה לעומת ניחום אבלים, וא"כ יש נפקא-מינה נוספת לשאלתנו.

אמנם למעשה יש להדגיש שכנראה לא נפסק להלכה כרדב"ז, ונזכיר בתמציתיות את דברי הב"ח והש"ך וכמותם פסק אף החכמת אדם⁹ שכשאי אפשר לקיים שניהם מניח את החולה ועוסק בנחמת אבלים. אבל כשאפשר לקיים שניהם – ביקור חולים קודם כדי לבקש רחמים עליו שיחיה או לרבוץ ולכבד לפניו דחשיב כאילו מחייהו¹⁰. אך גם לדידם יש צורך לדעת מיהו חולה שאותו יש להקדים כשאפשר לקיים שניהם.

ג. נפקא-מינה נוספת אפשר למצוא על פי האמור בנדרים¹¹ שבביקור חולים כלולה גם חובה לבקר "גדול אצל קטן", בין אם נפרש שהכונה לגיל ובין אם הכונה לחשיבות¹² יש מקום לראות כאן חידוש שלא קיים בגמילות חסד רגילה. ודבר זה הביא אחרונים¹³ לשאול מדוע לא ריבתה הגמרא בב"מ¹⁴ מהפסוק לביקור חולים "שחייב אף בזקן ואינה לפי כבודו, במקום הריבוי שחייב אף בכך גילו". ועיין בפחד יצחק¹⁵ שתירץ: "דהא דמחייבין בביקור חולים אפילו גדול אצל קטן היינו לבתר דמשני לא נצרכה אלא לבן גילו דמזה ידעין דחובת חסד ביקור חולים הפרטית אינה נפטרת בכל הדרכים הפוטרים מחובת גמילות חסדים הכללית. וממילא כל זמן דלא ידע פירוקא דבן גילו לא הוי מצי לשנויי לא נצרכה אלא לגדול אצל קטן".

8. ובאמת צריך להבין מה כוונתו. שמא יש לפרש שרק חולה הנמצא בסכנה או קרוב לזה – קיימת לגביו מצות ביקור חולים לדעת הרדב"ז, או שנאמר שעצם זה שיש מצבים שביקור חולים קשור לשפיכות דמים הופך את כל המצוה להיות חשובה/קודמת.

9. כלל קנ"א.

10. ויש להאריך בזה עיין רמת רחל סעיף יט.

11. לט, ב.

12. ע' רש"י שם ורי"ף – הובאו דבריו בשטמ"ק שם.

13. ע' למשל שלמי נדרים בנדרים שם.

14. ל, ב.

15. פסח מאמר יח.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

הגדרה דומה עם חידוד נוסף עולה מתוך דברי הגר"ח קניבסקי¹⁶ וז"ל: "בריש פרק י"ב מהלכות אבל, מצות עשה של דבריהם לבקר חולים ולנחם אבלים כו'. אע"פ שכל מצוות אלו מדבריהם הרי הם בכלל ואהבת וכו' והיינו שואהבת היא מצוה כללית ובמקום צורך מיוחד היא נדחית, אבל חכמים הטילו מצוה מיוחדת על אלו הדברים שיהיו כמו נר חנוכה". ולפי"ז כודאי חשוב להגדיר מיהו חולה שלגביו חלה מצוה זו המחייבת יותר מאשר חובת גמילות חסד הכללית הקיימת בכל מי שאינו מוגדר "חולה" גם שנצרך לעזרה על רקע רפואי.

ד. ואפשר להוסיף נפקא-מינא נוספת. באדרת אליהו¹⁷ על הכתוב "והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה" ודרשו תז"ל "אשר ילכו – זה ביקור חולים" ומסביר הגר"א מפני שבכל המצוות ההליכה אינה תכלית המצוה אבל כאן ההליכה בעצמה היא המצוה עכ"ד. ובאר הדברים מרן הגר"א שפירא שליט"א¹⁸ על דבר המהר"ל¹⁹ "שרק לגבי הליכה לביכנ"ס יש ענין של שכר פסיעות כיון שהקב"ה מצוי שם ולפיכך כאשר הולך לבית הכנסת הוא נמשך אל ה' יתברך. להיות לו דביקות בו יתברך" אך במצוות אחרות לא שייך ענין זה. ומהגר"א נראה שיש לומר כך גם לגבי ביקור חולים שההליכה עצמה היא המצוה שהרי אמרו בנדרים²⁰ ששכינה מעל מיטתו של חולה ויש בהליכה לביקור חולה משום מצוה של הקבלת פני השכינה. ולפי"ז יש לעיין האם יש להעדיף ביקור חולה הדר רחוק על פני חולה הדר קרוב, ואכמ"ל.

ג. הגדרת חולה לפי צרכיו

וראתי לשנים ממחברי דורנו שעמדו על שאלה זו. בספר "יקרא דחיי"²¹ כתב²² "גדר חולה לענין ביקור חולים הוא מי שנצרך מפאת מחלתו לעזרה בדברים הצריכים לחוליו, כגון רפואותיו, מאכלו ונקיונו או תפילה להחלמתו" – ובהערה שם כתב "תורת האדם לרמב"ן שער המיחוש – ושמעין מהכא דביקור חולים כדי שיכבדו וירבצו לפניו ויעשו לו צרכים הצריכים לחוליו וימצא נחת רוח עם חבריו. ועוד כדי שיכון דעתו לרחמים ויבקש עליו. עכ"ל. ומגדר הביקור צא ולמד גדר החולה לזה". כלומר שאין

16. דרך אמונה הלכות תרומות פ"ג ה"כ באור ההלכה ד"ה "שנאמר".

17. דברים כא, יב.

18. בתחילת "מנחת אברהם" ח"א.

19. בנתיב העבודה פ"ה.

20. מ, א.

21. לרב חיים כונשטיין, בני ברק, תשל"ט.

22. פרק א ה"ז.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרויקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

להגדיר בתחילה מיהו חולה ואת"כ להחיל עליו את פרטי המצוה אלא מתוך הפרטים עולה מיהו החולה שעליו נאמרה המצוה.

כדומה לזה כתב הרב יעקב חיים סופר²³:

"ולענ"ד יש לומר בס"ד דזה פשוט דגדר מצוות ביקור חולים נאמרה באותו חולה הזקוק שיבקרוהו, שמחמת חוליו נפל למיטה ואינו יכול לטפל בעצמו, כהוא תלמיד דרבי עקיבא שלא יכל בעצמו לרבוץ ולכבד הבית, בנדרים²⁴, אבל לא כל מי שנקרא חולה, כגון חולה באבר אחד או חולה במיחוש קל ואינו צריך לזולת שיעזרהו, נוהגת בו מצוות ביקור חולים. ואטו גבי הרעב והצמא, שהם מכלל החולים כלשון הרמב"ם²⁵, תנהג מצוות ביקור חולים? אתמהה. ועיין בספר היקר והנכבד שלמה משנתו ברכות²⁶ והביא מקור נפלא לדברי הרמב"ם הללו.

ודע דנראה לי לדקדק כן גם מלשון רבינו האר"י ז"ל בשער המצוות²⁷ שכה כתב: "והענין הוא כי לפי שחסר מן החולה שער החמישים העליון מכולם ולכן נפל בחולי על המטה שהוא מ"ט..."

ואכן, בחן לשון רבותינו הראשונים ז"ל ונראה שהשכילו להגדיר מהו גדר מצוות ביקור חולים ומזה תקיש לגדר חולה. שלשון רבנו הטור²⁸ כך הוא: "מתוך שרואה [המבקר לחולה] מעיין בענינו אם יצרך לשום דבר משתדל בו להמציאו לו ועושה שיכבדו וירבצו לפניו", או לשון הרמב"ן ז"ל בתורת האדם הובא בבית יוסף שם: "שמעינן מהכא דביקור חולים כדי שיכבדו וירבצו לפניו ויעשו לו צרכיו הצריכים לחוליו וימצא נחת רוח עם חבריו", והיינו כל שנחלה וזקוק מחמת כך לעזרת הזולת שיעשו כמו נצרכים לרפואתו הוא החולה שמצווה לבקרו ודוק. כנלע"ד בס"ד".

וגם מדבריו (בעיקר בסופם) עולה שהגדרת חולה אינה קודמת לפרטי המצוה אלא נבנית על פיהם ולאורם. וכיוצ"ב כתב לי גם הרב אביגדר נבנצל במכתב.

23. בספרו "זרע חיים" סימן כ.

24. מ, א.

25. הלכות תפילה, פה.

26. יב, ב.

27. פרשת ויחי יד, ב.

28. יו"ד סימן שלה.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרויקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

ד. הגדרות אוביקטיביות של חולה

אלא שדוקא אחד המקורות שהזכיר הרב סופר מוליך לענ"ד לכיוון אחר ממה שהלך הוא. וכוונתי לדברי האר"י "נפל בחולי על המטה", ומשמע מזה שמדובר על חולה שנפל על המטה ולא על כל מי שזקוק לעזרה בהקשר רפואי²⁹. ונפקא-מינה בזה למשל, אדם ששכר את רגלו וקשה לו לצאת מהבית שאינו מוגדר בפשטות כנופל למטה אך מאידך זקוק לעזרה וכו' בגלל בעייה רפואית. הן אמת שלא מתכוונים אנו לבנות בניינים על דיוק זה מדבר האר"י אלא רק לצרפו לדברים ברורים בכיוון שונה עקרונית ממה שראינו בפרק הקודם, כיוון העולה באופן ברור מדברי המהר"ל בגור אריה על התורה³⁰ שיש צורך להגדיר חולה בלי להתיחס לפרטי מצות ביקור חולים. בפרק הבא ידונו בהרחבה דברי המהר"ל, אך כאן הכוונה להדגיש שיש בדבריו הכנה אחרת ושונה מדברי המחברים שהובאו בפרק ג'³¹.

מתוך כך יש להתחיל לדון מהו חולה. גם אם נקבל מהמהר"ל את העיקרון עדיין יש מקום לדון בהגדרתו ובשיטתו הספציפית מהו חולה, כמו שנראה לקמן.

והנה יש להדגיש ששיטת המהר"ל מתחזקת, לענ"ד, מעצם הגדרת המצוה כביקור חולים³² שפירושה הפשוט הוא שמי שנקרא חולה יש מצוה לבקרו אך מי שאינו מוגדר כן אינו בכלל המצוה. כשם שבמצוה מקבילה ניחום אבלים ברור שצריך להגדיר מיהם האבלים כדי לדעת את מי יש מצוה לנחם, והגדרה זאת איננה קשורה לשאלה מי זקוק לניחום וסיוע בגלל פטירת המת³³.

ראשית יש לומר שהמושג חולה מופיע במובנים שונים. לדוגמא במגילה³⁴ "משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למידים תורה מיושב".

29. ויש להזכיר הגדרה דומה בהלכות שבת. כב"י סימן שכ"ח הביא מהר"ן בשבת – "דכי שרי על ידי גוי ה"מ החולה שהוא נופל מחמת חוליו למשכב אבל כמיושב שאדם... הולך ככריא לא".

30. בראשית יח.

31. מוכן שאין כל השוואה, עם מלוא הכבוד והמורא לת"ח שבדורנו – בינם לבין המהר"ל, אלא שבכל אופן העדפנו להתחיל בדבריהם לצורך הבהרה נכונה של השיטות ובנין מסודר יותר.

32. ועקרון זה שמעתי גם מפי הרב יואל שוורץ.

33. אמנם יש להביא מקור לכך שיש מצב של הרחבת הגדרת ניחום אבלים גם מעבר למי שנקרא אָבֵל באופן פשוט ממה שמצינו בברכות ט"ז: שכשמת שם עבדו של רבן גמליאל קיבל עליו ר"ג תנחומין למרות שלא היה אחד מו' הקרוביו כיון שהיה אדם כשר. כלומר "דאיכא קיום אבלות אפילו באחרים – שאינם מקרובי המת" (לשון ספר "נפש הרב" עמוד ר"ג) ושמה התחדש כאן גדר מי נקרא אבל. אך מי שלא נקרא אבל לעולם לא תנהג בו מצות ניחום אבלים, וצ"ע.

34. כא, א,

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

וזה סוג של חולי שהיינו קוראים לו היום סתם חולשה. ברמב"ם³⁵ כתוב שצמא ורעב הם מכלל החולים, וכרוך שיש למקד את הדיון בנדוננו ולראות מה נקרא כאן חולה.

והנה מתוך הדברים המופיעים במסכת נדרים שהוזכרו ע"י הרדב"ז³⁶ שכל שאינו מבקר את החולה כאילו שופך דמים, היה מקום לחשוב שמדובר דווקא על חולה שיש בו סכנה. ואמנם ראיתי לשני מחברים כדורנו ש"התחילו" את דיונם באפשרות שבאמת תהיה מצוות ביקור חולים רק בחולה שיש בו סכנה. אך שניהם דחאוה.

בספר הלכה ורפואה³⁷ כתב הרב גדליה א. רבינוביץ – "נראה דהחיוב לבקר אף חולה שאין בו סכנה שהרי מבואר בשו"ע³⁸ דמתירים לעשות רפואה בשבת בשבילו ע"י גוי, וע"י שינוי מתירים לעשות איסור דרבנן בשבילו אף ע"י ישראל. ועוד מבואר בשו"ע³⁹ דאם הבעל הוא חולה מותרת אשתו נדה לשמשו ומשמע התם שכך הדין אף בחולה שאין בו סכנה. וא"כ יש לנו לדון דאם אמרו שיש להתיר איסורין דרבנן לצורך חולה שאין בו סכנה כל שכן שיש חיוב לבקרו. שוב מצאתי בשו"ת מהרי"ל⁴⁰ שכתב דיש חיוב לבקר כל חולה דכל חולי מסוכן הוא כדכתיב 'רטטפש בשרו מנוער' וכן הוא בירושלמי ברכות⁴¹ "כל החולי בחזקת סכנה".

גם הנשמת אברהם⁴² כתב כע"ז, "וני"ל פשוט שגם בחולה שאין בו סכנה יש חיוב לבקרו", ונוסף למהרי"ל ולירושלמי הביא גם משו"ת הרמ"א שכותב דבכל חולי איכא חיוב ביקור.

ויש להעיר שצ"ב האם המהרי"ל והירושלמי מתכוונים לאותו מושג סכנה שבו מוגדר חולה שיש בו סכנה לענין שבת. ולגבי מה שהביא הנשמת אברהם משו"ת הרמ"א יש להזכיר ששם הדיון הוא על מחלה מדבקת וע"ז כתב הרמ"א "כי מה שאומר שהוא חולי מתדבק, כולי הבל ומי שלבו נוקפו אומר כן... (ו)לא מצינו בשום מקום שחלקו בין חולי מתדבק לשאינו מתדבק וכו'". ממילא קשה להוכיח מכאן לגבי הגדרת חולה אם מדובר בחולה שיש בו סכנה או בשאין בו סכנה, כי הדיון הוא רק על חולי מדבק לעומת חולי שאינו מדבק.

35. בהלכות תפילה פ"ה שהוזכר בדברי "זרע חיים".

[וראה עוד ברמב"ם בפירוש המשנה, פסחים סוף פרק ד.

- העורך]

36. פרק ב לעיל.

37. כרך ב עמוד רעד.

38. או"ח שכח, יז.

39. יו"ד קצה, טו.

40. סימן קצז.

41. פרק ד הלכה ד.

42. יו"ד של"ה.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרויקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

ה. שיטת המהר"ל

והנה דברי המהר"ל בגור אריה לא היו כנראה מול עיני חלק מהמחברים שלא הביאוהו וברור שחשיבותו ותוקפו רבים⁴³ באופן מיוחד⁴⁴. ואלו דבריו⁴⁵ בהסבר ביקורו של הקב"ה אצל אברהם ביום השלישי ולא קודם:

"נראה הא דקאמר יום ג' למילתו היה ולא ביום ראשון, מפני שביום ראשון אין כאן רק חולשת אבר אחד והוא המילה, ולא נקרא חולה, דסתם חולה שכל הגוף חולה ואותו מצוה לבקר. אבל באבר אחד לא נקרא חולה, ולפיכך פירש ר"ח יום שלישי למילתו היה, וביום שלישי חולה כל הגוף. וכן דרך כל מכה שמתחילה אין כל הגוף מרגיש עד איזה ימים, ובמילה עיקר ההרגש ביום השלישי כדכתיב ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים, והטעם שאז הליחה מתעפשת והמכה מעלה שחין והדם נצטר, ואז כל הגוף מרגיש, ולפיכך נקרא אז חולה בכל הגוף ומצוה לבקר".

והביא את דבריו בספר פסקי תשובה⁴⁶ והקשה עליו שם מהא דאיתא בנדרים⁴⁷ "אמר שמואל אין מבקרים את החולה אלא מי שחלצתו חמה. לאפוקי מאי? וכו'". ואם כדברי המהר"ל הו"ל למימר בפשטות לאפוקי חולה באבר אחד וכמו דאמר שמואל גופיה⁴⁸ "חלצתו חמה נותנין לו כל שבעה להברותו", ודייקו מינה התם דוקא חולי שכל הגוף, דומיא דחלצתו חמה. אבל בכאיב ליה בעיניה – לא. ותירץ ב"זרע חיים" סימן כ' שמעולם לא היתה הוא-אמינא לחכמים שחולה באבר אחד הוא בגדר חולה ועל כן לא הוצרכו למעטו⁴⁹. אלא שלכאורה יש להקשות יותר מזה מאותה גמ'. שהרי שם הסבירה הגמ' ששמואל בא למעט חולי עיניים כיון שדיבור קשה לו. ולכאורה לפי המהר"ל הרי הם חולים באבר אחד ופשיטא שאין חובה לבקרום אף בלי אותן סיבות. ויש לישב מה שכתב בפסקי תשובה שם להוציא כלל גדול מדברי המהר"ל שכל חולה באבר אחד לאחר ג' ימים נעשה חולה

43. בשו"ת חינוך בית יהודא סימן ק"ל כונה "גדול הראשונים" ובפתחי תשובה אה"ע"ז סימן יז ס"ק צח כונה "גדול האחרונים".

44. א"כ יאמר האומר שאין ללמוד דברים מספרו שאינו ספר הלכה. אך נראה שבגור אריה במיוחד בעיה זו קטנה ואולי אף אינה קיימת כיון שחלקים נכבדים בו אינם מחשבתיים. עדיין י"ל שיש חילוק בין ספר פרשנות לספר פסיקה, אך הדברים ארוכים ואכ"מ.

45. בראשית יח, א.

46. סימן רמב.

47. מא, א.

48. ביבמות עא, א.

49. ולפי"ז צ"ל שלגבי מילה כן היתה הוא אמינא ביבמות, וצ"ב.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

בכל הגוף ואז מצוה לבקרו. ולפי"ז גם חולי עיניים (אחרי ג' ימים) הוא בכלל ביקור חולים. אלא שלא ברור שאמנם כונת המהר"ל לכלול כלל כזה וכמש"כ ב"זרע חיים": "לא ידעתי, דזו מנין דמהר"ל? לא אמר כן אלא רק גבי מילה וכדומה לה שיש במכה ליחה והיא אחר שלושה ימים מתעפשת והמכה מעלה שחין והדם נצרך ואז כל הגוף מרגיש. אבל אינו כלל גדול לכל חולי כאבר שאחר ג' ימים נעשה חולה בכל גופו כפי שנראה מרהיטות לשונו". וסיים שם "ואולי אף הוא ז"ל, הי"ד, לדברינו נתכוון". ואם כן שבה קושינתנו מדוע צריך למעט חולה עיניים? וכתב לי הרב אביגדר נבנצל לתרץ "לפעמים חולי העיניים מונעו מלתפקד בבית או לצאת מן הבית ואז ודאי הוי חולה"⁵⁰.

חידוש מעניין מופיע בספר "שלמי נדרים"⁵¹ הוא דן בדברי הגמ'⁵² שאין מבקרין את החולה אלא למי שחלצתו חמה, ופירש שם הר"ן – שלבשתו חמה כאדם המזדיין שע"י כלי זיין שעליו נקרא חלוץ. אך לעומת זאת בשטמ"ק משמע שמפרש חלצתו באופן הפוך: "שנתרפא לאישתא צמירתא". והקשה: א"כ אם נתרפא למה צריך ביקור? ופרש באופן אחר עיי"ש. וכתב השלמי נדרים "והנה בדבר מה שהקשה דאם נתרפא למה צריך ביקור יש לתרץ בקל דהחולה לאחר ששלפתו חמה עדין אינו בריא ויש לשמרו מאוד שלא יחזור לחליו וכל שאינו הולך על משענתו כדרך הבריאים נצרך מאוד לפקח בעניניו ואפשר שהשמירה צריך להיות ביותר" ולכן צריך לבקרו. דומני שגם הבנת נקודה זו תלויה בשתי ההבנות העקרוניות שהוזכרו לעיל, דהיינו האם קיימת הגדרת חולה שעליו חלים דיני ביקור חולים או שכל הנצרך לפרט מפרטי ביקור חולים מקבל אוטומטית הגדרת חולה.

ויש לדון לשתי השיטות. דאם נאמר שצריך "חולה" יש לעיין האם מי שהתרפא ורק עלול לחזור לחוליו נחשב חולה או שמא כיון שכרגע אינו חולה לא יחול עליו דין ביקור חולים⁵³. ואם נאמר שהכל נקבע לפי הצורך בעזרה, תפילה וכדו', יש גם כן מקום להסתפק. כי מחד אם נגדיר שיש חשש רב שיחזור למצבו הבעיתי הרי הוא צריך סיוע על רקע רפואי וא"כ יש לגביו דין ביקור חולים. ומאידך יש לומר שכיון שכרגע הוא מרגיש בריא ולא בא

50. ומתחילה חשבתי לתרץ ע"פ הדין הידוע בהלכות שבת (ע' או"ח שכ"ח) שיסודו בגמ' ע"ז כ"ח שחולי עיניים נחשב לעיתים כפקו"נ וא"כ יש לו קשר לכל הגוף. אך יש לדחות שזה מצד הסכנה בלי קשר לחולשה ולהרגשה שמגדירה חולה.

51. נדרים לט, ב.

52. שם מא, א.

53. ויש להשוות לעניין "אם יקום ויחלהך בחוץ על משענתו" ואכמ"ל.

לידי ביטוי אצלו שום סימן הדורש סיוע מסוג כלשהו – אולי אין מקום להגדיר אותו כחולה אלא אם כן יהיה מצב עכשוי של צורך מסויים.

ו. ביקור חולה נפש

יש לדון האם חולה נפש נכלל בכלל החולים שנאמרה עליהם מצות ביקור חולים. וראיתי במאמרו של הרב גדליה אהרן רבינוביץ⁵⁴ שכתב "נראה דגם חולה הנפש הוא בכלל ביקור חולים וכמבואר בפירוש המשנה להרמב"ם פ"ב משבת מ"ה דרוח רעה היא מין מלנכולה והרמב"ם קורא אותה חולי". ונעיין בדברי הרמב"ם. במשנה שם איתא "המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא מפני נכרים, מפני הליסטים, מפני רוח רעה, ואם כשביל החולה שישן – פטור. ופירש הרמב"ם: "רוח רעה אל מאלניכוליא ויש מהן מין שהחולה בורח ויוצא מגדרו כשרואה אור, או כשנמצא בין בני אדם, וימצא נחת רוח ותשקוט נפשו בחושך ובכדידות ובמקומות השוממין". וא"כ רואים שהרמב"ם קורא לזה חולי.

אך לענ"ד לפי מה שנתבאר לעיל יש לבדוק את הדברים בצורה רחבה יותר. כלומר, לשיטות שעיקר השאלה היא האם החולה זקוק לעזרה על רקע רפואי אין די בכך שנקרא כאן חולה, אלא עיקר השאלה האם הוא באמת זקוק לעזרה על רקע מצבו. ואמנם נכון שמתוך הגדרתו כחולה נוכל לומר שהעזרה לה הוא זקוק מוגדרת כבעלת קשר לרפואה וממילא מסתבר שתיקרא ביקור חולים, אך אין זה בגלל עצם ההגדרה כחולה. מצד שני, לשיטת המהר"ל וסיעתו שצריך הגדרת חולה, בפרט למהר"ל עצמו שצריך חולה בכל הגוף, יש לדון. כי מחד בעיה נפשית היא מחלה "בכל הגוף", אך מצד שני אין כאן חולשה, נפילה למטה, וכדו'. ואולי אין זה נקרא ביקור חולים לעזור לאדם כזה, אף שכמובן יש גמילות חסדים רגילה בעזרה כזו. ואף הגדרת הרמב"ם שקרא לזה חולה, נראה דלא תועיל להכניסו למצות ביקור"ח.

תחת הכותרת "מחלת נפש" קיים מגוון רחב של מחלות נפש. ויש לדון על כל מחלה ומחלה בפני עצמה. דלכאורה לא מצאנו ברמב"ם אלא הגדרה ביחס למחלה מסוימת. וא"כ אף שסוברים שא"צ הגדרת חולה ואם חולה רק מראה לנו שמדובר על משהו שקשור בענין רפואי – מנלן שכל מחלות הנפש יכנסו לגדר זה? ואפשר להביא קצת ראיה מהמשנה בשבת ממש"כ הרשב"א⁵⁵ בדינונו על שוטה שנשבע קודם לשטותו שלא יהמר וכעת משתטה ונתרפא, ולפעמים חוזר לשטותו, וההימור עוזר לו למצוא מנוח לנפשו שהוא מותר ויש בזה פיקוח נפש וכמו ששינונו המכבה את הנר...

54. הלכה ורפואה, ב, ע"ה.

55. שו"ת המיוחסות לרמב"ן סי' רפ"א והובא בב"י יו"ד רכ"ח.

שהוא מותר ויש בזה פיקוח נפש וכמו ששנינו המכבה את הנר... וסוגיא דשמעתתא התם דאם חולה שיש בו סכנה מותר לכתחילה... ומקצת מרבותינו פירשו דכל הני דתני במתני' סכנה יש בהם ומותר לכתחילה... וא"כ מפני רוח רעה מותר לכתחילה דכחולה שיש בו סכנה הוא... ומ"מ אפילו הוא מסופק מותר, דפקוח נפשות להקל". ויל"ע עד כמה להרחיב את ההשוואה בין רוח רעה לשאר מחלות הנפש. (ואולי יש לומר לפי מה שכתבו לזהות מחלה זאת הנזכרת ברמב"ם כ"מרה שחורה" שאינה מחלה כ"כ חמורה, יחסית למחלות נפש אחרות שיש ק"ו ממנה לאחרות)⁵⁶.

והנה בשו"ת פרי הארץ⁵⁷ כתב להתיר להאכיל לשוטה מאכלות אסורות כאשר יועיל הדבר לרפואתו – "דגם שוטה כנדון שלפנינו, חולי של סכנה מקרי. דמתוך שאין בו דעת פעמים שמסתכן להפיל עצמו במים שאין להם סוף, או להרוג עצמו... וזה פשוט אשר עין בעין רואה שמתוך השטות כמה מקרים רעים ופגעים רעים יזדמנו לו, אם שאוסרין אותו בכבלי ברזל, ודבר אין זה צריך לפנים". ויש לברר האם מצב כזה המוגדר לענין איסורים חולה שיש בו סכנה הוא משמעותי לענין ביקור חולים. דלכאורה אינו חלש וחולה בכל גופו במוכן הפשוט. וכן קשה להגדיר שזקוק לסיוע פיזי וכדו' על רקע מצבו הרפואי, אלא שצריך שמירה שלא יזיק לעצמו. אך זה לא בהכרח משתייך לביקור חולים. וא"כ צ"ע מה דין חולה כזה (וכ"ז אם לא נגדירו כחולה ע"פ הרמב"ם ומה שנתבאר בעקבותיו) וצ"ע בכל זה.

ז. ביקור חולה במחלה מדבקת

בהמשך לדיון בעצם הגדרת חולה יש צורך לברר מתי קיימת חובה לבקר חולה במחלה מדבקת. וכתב על זה ב"שדי תמד"⁵⁸ "בעיקר מצוה זו אם יש חילוק בין שאר חולים לחולה מחמת מגפה, לא יבוא ולא יהיה – הוא מחלוקת. דהרב כנסת הגדולה כתב מצוה זו אין לחלק בה בין חולי המגפה לחולים אחרים זולת בעלי ראתן, ר"ל צרעת. והביא דברי הרב קמח סלת... וכתב בשם הרב שולחן גבוה ומי שומע לו ליכנס בסכנת נפשות דכתיב במגפה ידבק. וכן נוהגים שלא לבקר חולי המגפה זולת חברת

56. לכאורה "מרה שחורה" היא מחלת הדיכאון – דיפרסיה. מחלה זו הינה מחלה מסוכנת מאד, עקב הנטיה החזקה של החולה הדכאוני להתאבד (דווקא בשלבי שיפור של מחלתו). ולכן ברור שמחלה זו מוגדרת כחולי שיש בו סכנה, ואין שום קל וחומר למחלות נפש אחרות. - - העורך.

57. יו"ד, סב.

58. מערכת הבית אות קטז.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

המיוחדים לזה בכסף מלא עכ"ל. ובאמת קשה להכריע לשום צד. אלוקינו מרחם ירחם וכו'".

והנה מה שהביא בשם כנסת הגדולה מופיע גם בשו"ת הרמ"א⁵⁹ "...כי מה שאומר שהוא חולי מתדבק כולו הבל ומי שלבו נוקפו אומר כן כי השם יתעלה הוא המוחל והרופא. ואם היה כדברי המשכיר⁶⁰ בטל כל דיני ביקור חולים כי לא מצינו בשום מקום שחלקו בין חולי מתדבק לשאינו מתדבק חוץ מלעניין בעל ראתן דאסרו לישב בצילו". ויש להעיר על מש"כ שלפי דברי המשכיר בטלו כל דיני ביקור חולים לא מובן. שהרי גם אם נאמר שבמחלה מדבכת אין חובה לבקר, מדוע זה נחשב ביטול כל המצוה? וצ"ב⁶¹.

וכן יש להעיר גם על השיטה השניה שהובאה בשדי חמד בשם השולחן גבוה דמשמע מדבריו שמדובר על מקום שיש בו סכנת נפשות ולא על הידבקות במחלה שאינה כרוכה בסכנה שאז כן קימת מצוה. ויל"ע מה גדר סכנת נפשות בעניין זה, האם לפי הגדרות חולי שיש בו סכנה בהלכות שבת או הגדרה אחרת וצ"ב.

הערה נוספת יש להעיר על מש"כ ש"חברת המיוחדים" נוהגים לבקר אף בכה"ג ומוסיף "בכסף מלא" וצריך להבין מדוע מותר להם להסתכן? ושמא כוונתו "בכסף מלא" שהגדרתם כאדם המסתכן לצורך פרנסתו ויש לו היתר ע"פ היסוד של אליו הוא נושא את נפשו⁶². אך ברור שהיתר זה לא קיים בסכנה ודאית⁶³ ורק בדרגה מסויימת מעבר לנורמלי וצ"ב⁶⁴.

וכל זה מדובר במקרה שאין סיכוי להציל את החולה בביקור זה, אך כאשר יש תקוה להקימו מחוליו ואם לא ישמשוהו ימות באופן ודאי, כתב בספר כלבו על אבילות⁶⁵ שחייב לבקרו כיון שהמבקר ומשמשו הוא בספק אם ידבק והחולה נמצא בסכנה ודאית ובכה"ג ודאי עדיף על ספק, והביא כן מהסמ"ע⁶⁶. וראוי להעיר שפוסקים רבים חולקים על מסקנה זאת וסוברים

59. שו"ת הרמ"א, סימן כ.

60. עיי"ש בכל ההקשר. א"ב.

61. דיון בדיוק בשאלה זו, דן הרב יצחק זילברשטיין באסיא מא (יא, א); ונשנה בספר אסיא ז עמ' 3-9, במאמרו "עד כמה חייב רופא להסתכן כדי להציל אחרים", עמ' 5-11 שם. ראה גם מה שכתב על "שיקולים כספיים בהצלת חיי אדם", אסיא נה (יד-ג) עמ' 46-53, על גדר המצווה לרפא. ועיין עוד בציץ אליעזר חלק ט, סי' יז, פרק ה.

62. ב"מ קיב, א; ע' נוב"י תנינא יו"ד, י, ואגרות משה אר"ח ח"א קצ"ו.

63. וכן מפורש במשפט כהן סי' קמג. וראה אסיא נט-ס (טו, ג-ד) עמ' 201-202. -- העורך.

64. ובצעם ענין זה של חברת ביקור חולים יעוין מש"כ בקונטרס רמת רחל בציץ אליעזר אות ד' בשם הח"ח ובשם ספר ליקוטים מהרבי רפאל מרדכי מלכי.

65. להרב גרינולד (עמוד 17).

66. חו"מ תכ"ו.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

שספק סכנה של אדם עדיף על ודאי סכנה של חבירו ואין לו להסתכן ולהצילו (או לפחות אינו חייב בכך) יעוין למשל במשנה ברורה⁶⁷ – ואפילו ספק סכנה נמי עדיף ספקו דיריה מודאי דחבירו אולם סיים ש"צריך לשקול הדברים היטב אם יש בו ספק סכנה ולא לדקדק ביותר, כאותה שאמרו: המדקדק עצמו בכך, בא לידי כך". ואם כן קשה להוסיף מסקנה שחייבים לבקר ולשמש חולה כזה, כנגד דברי המ"ב והדבר צריך הכרע⁶⁸.

ובשולי דיון זה ראיתי להעיר ולהסתפק על מחלה כאבעבועות רוח ש"העולם" אומר וכך מוכיחה אף המציאות, שככל שחולים בה בגיל צעיר יותר היא גורמת פחות סבל. ולפ"ז יש לדון – דאמנם לפי משמעות דברי ה"שולחן גבוה" יש מקום לומר שבמחלה שאינה מסוכנת לכל הדעות אינו נפטר מחובת ביקור חולים. אך גם אם נלמד שאינו חייב, וכן יש לדייק קצת מדברי שו"ת הרמ"א⁶⁹ שמוזכר בה מחלה מדבקת בסתמא, אך כיון שהדבר שכיח ביותר, האם נאמר שמאחר שגם לו טוב הדבר לעבור את המחלה (שהרי כידוע חולים בה רק פעם אחת בחיים) לכן אינו יכול לפטור עצמו כתואנה שאינו רוצה להדבק, או שמא אין מקום לשיקול כזה בקביעה של חובת הביקור.

67. סימן שכט ס"ק יט בשם פתחי תשובה, חו"מ סי' תכו.

68. בשאלה זו חלוקים האחרונים:

לדעת הגרא"י ולדינברג (בציץ אליעזר חלק ט, סי' מה) לדין שאין אנו פוסקים כדעת הירושלמי אלא כדעת הבבלי שחולק, אזי קיים איסור להכניס עצמו בספק סכנה אפילו כדי להציל אחר מודאי סכנה.

לעומת זאת, דעת הגר"מ פיינשטיין (באגרות משה יו"ד חלק ב, סי' קעד, ענף ד) שגם לדעת הבבלי אין איסור להיכנס לספק סכנה כדי להציל אחר מודאי סכנה, והמחלוקת בין הירושלמי לבבלי היא אם חייבים להיכנס כאן לספק סכנה (דעת הירושלמי) או שאין חייבים (דעת הבבלי) אך לכל הדעות מותר להיכנס.

69. הובא לעיל לפני הערה 59.

כותר: הגדרת חולה לגבי מצות ביקור חולים מחבר: הרב אוריאל בנר

כתב עת: אסיא סז - סח, תשס"א, 80 - 92

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**